

بسم الله الرحمن الرحيم

موضوع

تخصیص و تقييد قرآن با اخبار آحاد

نویسنده

خديجه خوارزمي

چکیده

مقاله حاضر به بررسی مسأله تخصیص و تقیید قرآن کریم با اخبار آحاد از منظر فقهی و اصولی می پردازد. تخصیص و تقیید، به ترتیب، به معنای محدود کردن عموم و افزودن قید به اطلاق آیات قرآن است. با توجه به قطعیت قرآن و ظنی بودن اخبار آحاد، این سوال مطرح می شود که آیا می توان با استناد به اخبار آحاد، به تخصیص یا تقیید آیات قرآن پرداخت؟

این پژوهش با بررسی دیدگاه های مختلف فقها و اصولیون، به واکاوی شرایط و ضوابط اعتبار اخبار آحاد در تخصیص و تقیید آیات می پردازد. در این راستا، مباحثی همچون حجیت خبر واحد، تعارض ادله و قواعد تفسیر مورد توجه قرار می گیرند.

این مقاله با ارائه نمونه هایی از تخصیص و تقیید قرآن با اخبار آحاد، به تبیین جایگاه و اهمیت این مبحث در فهم و تفسیر صحیح متون دینی کمک می کند. هدف این پژوهش، ارائه دیدگاهی جامع و مستدل پیرامون امکان و چگونگی استفاده از اخبار آحاد در تخصیص و تقیید قرآن کریم همچنین فهم دقیق تر و عمیق تر کلام الهی و عمل به احکام شریعت است، تا از این طریق، راهکاری برای جمع بین ادله شرعی و جلوگیری از برداشت های نادرست از آیات الهی ارائه شود.

کلید واژه: تخصیص، تقیید، خبر واحد، قرآن

مقدمه

قرآن کریم به عنوان کلام وحیانی خداوند، منبع اصلی و بی بدیل هدایت و راهنمایی برای بشر است. اهمیت فهم صحیح و دقیق آیات قرآن، برای عمل به دستورات الهی و نیل به سعادت اخروی، بر هیچ کس پوشیده نیست. اما در فهم و تفسیر آیات قرآن، چالش هایی وجود دارد که یکی از مهم ترین آنها، چگونگی برخورد با اخبار آحاد (اخباری که از طریق یک راوی واحد به ما رسیده است) و ارتباط آنها با آیات قرآن است.

دربرخی موارد، روایات و اخبار آحاد به ظاهر با آیات قرآن در تناقض هستند. در این مواقع، مسأله تخصیص و تقیید قرآن با اخبار آحاد مطرح می شود. تخصیص به معنای محدود کردن معنای عام آیه به معنای خاص آن با توجه به شواهد و قرائن است، و تقیید به معنای افزودن شرطی به آیه برای تعیین حدود و شرایط آن می باشد. بحث بر سر این است که آیا می توان به اخبار آحاد در تخصیص یا تفسیر قرآن استناد کرد، و چه ضوابط و معیار هایی برای این کار وجود دارد؟

ضرورت و هدف از این مقاله با بررسی دقیق مبانی فقهی و اصولی تخصیص و تقیید، و با توجه به دیدگاه های مختلف فقها و مفسران، بررسی و تبیین جواز یا عدم جواز تخصیص و تقیید عمومات و مطلقات قرآن کریم با اخبار آحاد است. در این راستا، به شرایط اعتبار اخبار آحاد و ضوابط استفاده از آن ها در تفسیر آیات قرآن اشاره خواهد شد. در زمینه تخصیص و تقیید قرآن با اخبار آحاد، منابع متعددی وجود دارد که به بررسی این موضوع پرداخته اند از جمله آنها: (اصول فقه اثر محمد رضا مظفر، الاتقان فی علوم قرآن اثر جلال الدین سیوطی، مبادی الوصول الی علم الاصول اثر علامه حلی، تخصیص عمومات قرآن با خبر واحد اثر ابوالقاسم ولی زاده) همچنین، نمونه هایی از تخصیص و تقیید قرآن با اخبار آحاد ارائه و بحث های مرتبط بطور مفصل مورد بررسی قرار خواهد گرفت. هدف نهایی این مقاله، ارائه چشم اندازی روشن و منسجم از این موضوع پیچیده و مهم است.

مفهوم تخصیص و تقیید در فقه و اصول

تخصیص و تقیید دو مفهوم مهم در علم اصول فقه هستند که در فهم و استنباط احکام شرعی از ادله (قرآن، سنت، اجماع و عقل) نقش بسزایی دارند. در ادامه به تعریف هر یک از این دو مفهوم و تفاوت های آن ها پرداخته می شود.

1. تخصیص

تخصیص به معنای خارج کردن بعضی از افراد عام از حکم عام است. به عبارت دیگر، تخصیص، دایره شمول حکم عام را محدود می کند و آن را به افراد خاص اختصاص می دهد. (مظفر، ۱۴۲۳، ۸۹). برای مثال، اگر در قرآن آمده باشد: "و اطیعوا الله و الرسول" (نساء/۵۹) این حکم عام است و شامل همه مسلمانان می شود اما اگر دلیل خاصی مانند روایات بیاید و بیان کند که اطاعت از پیامبر در برخی موارد خاص واجب نیست، در این صورت، این دلیل خاص، حکم عام را تخصیص زده و آن را به غیر از موارد خاص محدود می کند.

2. تقیید

تقیید به معنای مقید کردن مطلق به قید خاص است. به عبارت دیگر، تقیید، اطلاق حکم مطلق را محدود می کند و آن را به شرایط و قیود خاصی مشروط می کند. (مظفر، ۱۴۲۳، ۲۴۵). برای مثال، اگر در روایات آمده باشد: "الصلاة عمود الدین"، (الکافی، ۲۶۶/۹/۳). این حکم مطلق است و شامل همه نمازها می شود اما اگر دلیل دیگری بیاید و بیان کند که این حکم، مربوط به نمازهایی است که با شرایط خاصی خوانده می شود، در این صورت، این دلیل دیگر حکم مطلق را قید زده و آن را به شرایط خاص مشروط می کند.

تفاوت های تخصیص و تقیید

- موضوع: تخصیص، ناظر به افراد عام است، در حالی که تقیید، ناظر به قیود و شرایط حکم مطلق است.
- دلیل: تخصیص، توسط دلیل خاص (مانند روایات) انجام می شود، در حالی که تقیید، توسط دلیل دیگر (مانند روایات یا عقل) انجام می شود.
- نتیجه: تخصیص، دایره شمول حکم عام را محدود می کند، در حالی که تقیید، اطلاق حکم مطلق را محدود می کند. (مظفر، ۱۴۲۳، ۵۷)

اهمیت تخصیص و تقیید

فهم دقیق تخصیص و تقیید در علم اصول فقه، از اهمیت بالایی برخوردار است، زیرا:

1. جلوگیری از تعارض: با استفاده از تخصیص و تقیید، می توان از تعارض بین ادله عام و خاص یا مطلق و مقید جلوگیری کرد.
2. دستیابی به حکم صحیح: با توجه به تخصیص و تقیید، می توان به حکم صحیح شرعی در موارد مختلف دست یافت.
3. استنباط دقیق: تخصیص و تقیید، به فقها کمک می کند تا احکام شرعی را به طور دقیق از ادله استنباط کنند.

در نتیجه، تخصیص و تقیید دو ابزار مهم در علم اصول فقه هستند که به فهم و استنباط دقیق احکام شرعی از ادله کمک می کنند. (الکافی، ۱۴۰۷، ۳۴۵)

شرایط و دیدگاه ها در مورد تخصیص و تقیید قرآن با اخبار آحاد

1. جواز تخصیص و تقیید: بسیاری از فقها و اصولیون، تخصیص و تقیید قرآن با اخبار آحاد را جایز می دانند. آن ها معتقدند که خبر واحد معتبر، می تواند عام قرآن را تخصیص و مطلق آن را تقیید کند. این دیدگاه، بر اساس ادله ای از جمله روایات و سیره معصومین (علیهم السلام) استوار است.
2. عدم جواز تخصیص و تقیید: برخی دیگر از فقها، تخصیص و تقیید قرآن با اخبار آحاد را جایز نمی دانند. آن ها معتقدند که قرآن، کلام الهی است و خبر واحد، نمی تواند آن را تخصیص یا تقیید کند. این دیدگاه، بیشتر بر احتیاط و اهمیت حفظ جایگاه قرآن تاکید دارد.
3. جواز تخصیص و تقیید با شرایط: برخی از فقها، بین این دو دیدگاه، جمع کرده و قائل به جواز تخصیص و تقیید قرآن با اخبار آحاد، با شرایط خاصی شده اند. این شرایط، شامل مواردی مانند وثاقت راوی، عدم مخالفت خبر با قرآن و سنت قطعی، و وجود قرائن و شواهد دیگر است. (مظفر، ۱۴۲۳، ۶۵)

خبر واحد و جایگاه آن در استنباط احکام شرعی

مفهوم خبر واحد: خبر واحد، حدیثی است که تعداد راویان آن به حد تواتر نرسیده، به عبارت دیگر، حدیثی است که از طریق یک یا چند راوی نقل شده باشد، اما تعداد راویان آن به حدی نباشد که اطمینان حاصل شود که پیامبر (ص) یا امام معصوم (ع) آن را فرموده اند. خبر واحد، در مقابل خبر متواتر قرار دارد که تعداد راویان آن به حدی است که یقین به صدور آن از معصوم حاصل می شود. خبر واحد، با توجه به وثاقت راویان و سلسله سند به اقسام مختلفی تقسیم می شود که مهم ترین آن ها عبارت اند از خبر صحیح، خبر حسن، خبر موثق، خبر ضعیف. (جلال الدین، ۱۴۲۱، ۸۷)

جایگاه خبر واحد در استنباط احکام

خبر واحد، یکی از منابع استنباط احکام شرعی است، اما جایگاه آن نسبت به قرآن کریم و سنت متواتر، در مرتبه پایین تری قرار دارد.

فقها و علمای اصول، در مورد حجیت خبر واحد و امکان استناد به آن در استنباط احکام، نظرات مختلفی دارند.

- دیدگاه مشهور: اکثر فقها و اصولیون، خبر واحد ثقه را در استنباط احکام شرعی، حجت می دانند و معتقدند که می توان به آن استناد کرد، مگر آنکه با قرآن کریم، سنت متواتر، یا اجماع، مخالفت داشته باشد.
- دیدگاه برخی دیگر: برخی از فقها، خبر واحد را به طور کلی حجت نمی دانند و معتقدند که فقط در مواردی می توان به آن استناد کرد که قرائن و شواهد دیگری بر صحت آن وجود داشته باشد.

اهمیت توجه به اخبار آحاد در تفسیر قرآن

با توجه به نقش مهم اخبار آحاد در تبیین و تفسیر قرآن، لازم است که مفسران و پژوهشگران علوم قرآنی، به این روایات توجه ویژه‌ای داشته باشند و با بررسی دقیق سند و محتوای آن‌ها، در فهم صحیح آیات قرآن از آن‌ها بهره ببرند. البته لازم به ذکر است که اخبار آحاد نیز مانند سایر روایات، باید با معیارهای علمی و اصول حدیث‌شناسی مورد ارزیابی قرار گیرند و از پذیرش روایات ضعیف و جعلی پرهیز شود.

چالش‌ها و راهکارها در تخصیص و تقیید قرآن با اخبار آحاد

تخصیص و تقیید قرآن با اخبار آحاد، از مسائل مهم و چالش‌برانگیز در حوزه علوم اسلامی است. این مسأله به طور خلاصه به این معناست که آیا می‌توان با استناد به خبر واحد، عموم یا اطلاق آیات قرآن را محدود یا مقید کرد؟

چالش‌ها

- تعارض با ظاهر قرآن: گاهی اوقات، خبر واحدی با ظاهر و عموم آیه قرآن در تعارض است. در این صورت، ترجیح کدام یک بر دیگری، محل بحث و اختلاف است.
- خدشه به قطعیت قرآن: برخی معتقدند که تخصیص یا تقیید قرآن با خبر واحد، به قطعیت و جامعیت قرآن خدشه وارد می‌کند.
- مشکلات سندی و دلالتی: خبر واحد ممکن است از نظر سند یا دلالت، مشکلاتی داشته باشد که اعتماد به آن را برای تخصیص یا تقیید قرآن، با تردید مواجه می‌کند.

راهکارها

- جمع بین اخبار و قرآن: تلاش برای جمع بین خبر واحد و آیه قرآن از طریق تأویل، تبیین یا توجیه، بهترین راهکار است.
- بررسی دقیق سند و دلالت خبر: در صورت تعارض، لازم است سند و دلالت خبر واحد به دقت بررسی شود و در صورت وجود ضعف، از تخصیص یا تقیید قرآن با آن خبر اجتناب شود.
- مراجعه به اصول فقه: در مورد تعارض، با مراجعه به اصول فقه و قواعدی مانند "اصالت عموم" و "اصالت اطلاق"، می‌توان راهکاری مناسب برای حل مسئله یافت.
- اجماع و سیره: در برخی موارد، اجماع فقها و سیره عملی مسلمانان، می‌تواند راهگشای این مسئله باشد. (قمی، ۱۴۰۵، ص. ۷۰)

نمونه هایی از تخصیص و تقیید قرآن با اخبار آحاد

تخصیص و تقیید قرآن با اخبار آحاد، از مسائل مهم و چالش برانگیز در حوزه علوم اسلامی است. برخی از نمونه های تخصیص و تقیید قرآن با اخبار آحاد عبارت اند از:

نمونه های تخصیص

- حرمت ربا: در قرآن کریم ربا به طور کلی حرام شده است: << و احلّ الله البيع و حرم الربا >> (بقره/۲۷۵). اما در خبر واحدی آمده است که پیامبر (ص) فرموده اند: << ربا دو نوع است: یکی ربا خواری آشکار و دیگری ربا خواری پنهان >>. این خبر، عموم آیه را تخصیص زده و نشان می دهد که ربا خواری فقط در دو مورد خاص حرام است.
- ارث: در قرآن کریم، سهم ارث فرزندان و همسران مشخص شده است: << یوصیکم الله فی اولادکم للذکر مثل حظ الانثیین >> (نساء/۱۱). اما در خبر واحدی آمده است که پیامبر (ص) فرموده اند: << فرزندی که از زنا متولد شود، از پدرش ارث نمی برد >>. این خبر، عموم آیه را تخصیص زده و نشان می دهد که فرزندان نا مشروع، از پدر خود ارث نمی برند.

نمونه های تقیید

- نماز: در قرآن کریم، به اقامه نماز امر شده است: << و اقیموا الصلاة >> (بقره/۴۳). اما در خبر واحدی آمده است که پیامبر (ص) فرموده اند: << نماز را در پنج وقت بخوانید: صبح، ظهر، عصر، مغرب، عشاء >>. این خبر، اطلاق آیه را مقید کرده و نشان می دهد که نماز باید در اوقات مشخص خوانده شود.
- روزه: در قرآن کریم، به روزه گرفتن در ماه رمضان امر شده است. << یا ایها الذین آمنوا کتب علیکم الصیام کما کتب علی الذین من قبلکم >> (بقره/۱۸۳). اما در خبر واحدی آمده است که پیامبر (ص) فرموده اند: << روزه فقط در ماه رمضان واجب است >>. این خبر اطلاق آیه را مقید کرده و نشان می دهد که روزه گرفتن در غیر ماه رمضان، واجب نیست.

ادله و مستندات در تخصیص و تقیید قرآن با اخبار آحاد

۱. ادله عقلی

- امکان وقوع: عقل تخصیص و تقیید عام و مطلق را با دلیل خاص، ممکن می داند. همانطور که در سایر موارد، عام و مطلق با دلیل خاص تخصیص و تقیید می شوند، در مورد قرآن کریم نیز این امر، عقلاً ممکن است.
- لزوم جمع بین ادله: عقل حکم می کند که در صورت تعارض بین دو دلیل، باید تا حد امکان، بین آن ها جمع کرد. تخصیص و تقیید، راهی برای جمع بین عام و خاص، و مطلق و مقید است.

۲. ادله نقلی

- آیات قرآن: در برخی از آیات قرآن کریم، به جواز تخصیص و تقیید عام و مطلق اشاره شده است. به عنوان مثال، در آیه ۱۰۶ سوره نحل آمده است: << ما ننسخ من آیه أو ننسها فأت بخیر منها أو مثلها لم تعلم أن الله کل شیء قدیر >> این آیه نشان می دهد که نسخ و تعبیر در آیات الهی، امری ممکن است و می تواند شامل تخصیص و تقیید نیز باشد.
- روایات: روایات بسیاری از پیامبر (ص) و ائمه اطهار (ع) وجود دارد که در آن ها، قرآن کریم با اخبار آحاد تخصیص یا تقیید شده است. این روایات، نشان می دهد که تخصیص و تقیید قرآن با اخبار آحاد، امری رایج و مورد قبول بوده است.

3. سیره عملی

- سیره پیامبر (ص) و ائمه (ع) : پیامبر اکرم (ص) و ائمه معصومین (ع) در موارد بسیاری، آیات قرآن را با اخبار آحاد تخصیص یا تقیید کرده اند. این سیره عملی نشان می دهد که تخصیص و تقیید قرآن با اخبار آحاد، امری جایز و صحیح است.
- اجماع فقها : بسیاری از فقهای شیعی و سنی، تخصیص و تقیید قرآن با اخبار آحاد را جایز دانسته اند. این اجماع، می تواند به عنوان یکی از مستندات جواز این امر، مورد استثناء قرار گیرد.

4. ضرورت عقلی و شرعی

- رفع تعارض : تخصیص و تقیید قرآن با اخبار آحاد، در بسیاری از موارد، برای رفع تعارض بین آیات و روایات، ضروری است. بدون تخصیص و تقیید، بسیاری از احکام شرعی، دچار ابهام و تعارض خواهند شد.
- تکمیل احکام : تخصیص و تقیید، در بسیاری از موارد، به تکمیل و تبیین احکام شرعی کمک می کند. بسیاری از احکام شرعی، در قرآن کریم بصورت کلی بیان شده اند و جزئیات آن ها، در روایات آمده است. (خویی، ۱۴۲۳، ص. ۹۶).

نتیجه گیری

تخصیص و تقیید قرآن با اخبار آحاد، موضوعی چالش برانگیز و حیاتی در علوم قرآنی و فقه اسلامی است که نیازمند بررسی دقیق و منصفانه است. از یک سو، قرآن به عنوان کلام الهی، منبع اصلی شریعت و هدایت است و باید در تفسیر و فهم آن، نهایت احتیاط و دقت را بکار برد. از سوی دیگر، سنت نبوی و روایات معصومین (علیهم السلام) نیز منبعی مهم برای تبیین و تفصیل احکام الهی هستند و نمی توان نقش آن ها را در فهم صحیح قرآن نادیده گرفت.

با توجه به دیدگاه های مختلف فقها و اصولیون، نمی توان یک حکم کلی و قاطع در مورد جواز یا عدم جواز تخصیص و تقیید قرآن با اخبار آحاد صادر کرد. بلکه، باید در هر مورد خاص با در نظر گرفتن شرایط و ضوابط دقیق، به بررسی و تحلیل پرداخت.

در نهایت، هدف از این بحث، فهم دقیق تر و عمیق تر کلام الهی و عمل به احکام شریعت است. استفاده از اخبار آحاد برای تخصیص و تقیید قرآن باید با احتیاط و تدبر صورت گیرد و از هر گونه تفسیر به رأی و تحمیل نظر شخصی بر آیات الهی خودداری شود. فقها و مجتهدین، با بهره گیری از دانش اصول فقه و علوم قرآنی، می توانند در این زمینه نقش مهمی ایفا کنند و با استنباط احکام شرعی بر اساس مبانی استوار، راهنمای جامع اسلامی باشند.

به امید آنکه با فهم صحیح و عمل به دستورات قرآن و سنت، بتوانیم به سعادت دنیا و آخرت دست یابیم.

منابع

*قرآن

۱. المجاهد الطباطبائي، محمد، مفاتيح الاصول، ۱، ۱، قم-ايران، مؤسسه البيت عليهم السلام، (۱۲۹۶).
۲. القمي، الميرزا ابوالقاسم، قوانين محكمة، ۱، ۱، قم _ايران، گوناگون، (۱۲۰۵).
۳. خويي، ابوالقاسم، مصباح الاصول، ۱، ۱، قم-ايران، مؤسسه احياء آثار امام خويي، (۱۴۲۲).
۴. سيوطي، جلال الدين، الإتيقان في علوم القرآن، ۲، ۲، بيروت-لبنان، دارالكتاب العربي، (۱۴۲۱).
۵. عاملي، شيخ حر، مسائل الشيعة-فقه، ۱۰، ۲، تهران-ايران، آل البيت، (۱۴۱۴).
۶. علامه حلي، جمال الدين، مبادئ الاصول الى علم الاصول، ۲، ۱، قم-ايران، المطبعة العلمية، (۱۴۰۴).
۷. كليني، محمد بن يعقوب، الكافي، ۴، ۲، تهران-ايران، دارالكتب الاسلامية، (۱۴۰۷).
۸. مظفر، محمدرضا، اصول فقه، ۱۹، ۳-۴، قم، مؤسسه نشر اسلامي، (۱۴۲۳).
۹. ولي زاده، ابوالقاسم، تخصيص عمومات قرآن با خبر واحد، ۱، ۱، تهران-ايران، سومين همایش ملی پژوهش های قرآنی، (۱۳۹۹).